

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LXII/1

НОВИ САД
2019

Владан Јовановић

БИБЛИЈСКИ ИЗРАЗ *СИН ЧОВ(Ј)ЕЧ(И)ЈИ* ИЗ УГЛА СРПСКЕ ОПИСНЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ*

У раду се анализира лексичко значење библијског израза *син чов(ј)еч(и)ји* у циљу тражења адекватног начина за његово представљање у описном (дескриптивном) речнику српског језика. Узимајући у обзир значења и контексте у којима се израз употребљава, затим његову обраду, пре свега у домаћим лексикографским делима, у раду је представљен један од могућих начина обраде израза *син чов(ј)еч(и)ји* у речнику српског језика описног (дескриптивног) типа.

Кључне речи: српски језик, лексикографија, библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји*, Свето писмо, Исус Христос, речник.

This paper analyzes the lexical meaning of the Bible phrase *sin čov(j)eč(i)ji* 'son of man' in order to seek an adequate way of presenting it in the descriptive dictionary of the Serbian language. Taking into account the meanings and contexts in which the phrase is used, then its lexicographic processing, primarily in domestic lexicographic works, this paper presents one of the possible ways of processing the Bible phrase *sin čov(j)eč(i)ji* in the descriptive type of dictionary of the Serbian language.

Keywords: Serbian language, lexicography, Bible phrase *sin čov(j)eč(i)ji*, Holy Bible, Jesus Christ, dictionary.

1. Увод. Библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји*¹ припада оном лексичком слоју српског језика у којем су речи и изрази везани за одређене специјалне контексте којима припадају и чији опис значења у речнику општега типа у обзир узима систем појмова релевантан за област у којој се таква реч или израз употребљава. Израз *син чов(ј)еч(и)ји* потиче, дакле, из библијског контекста и изван њега се не употребљава у српском језику.² У Библији се овај израз налази у Старом и у Новом завету, у којима реализује одређена лексичка значења. Поред тога што није једнозначан, израз се различито пише у погледу употребе великог слова у зависности од значења и контекста у којем се користи.³ У српском православном богословљу најпознатији је новозаветни

* Рад је написан у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Писање израза курзивом и малим словима у овом раду односи се на сам предмет истраживања, а не на конкретну језичку реализацију, која се, у зависности од контекста, у писаној речи пише великим или малим словом.

² За разлику од неких речи или израза који потичу из Библије, а који су, уз измену примарног значења, измештени из библијског контекста и постали општеупотребне лексичке јединице (нпр. *блудни син*, *фарисеј* итд.), и које се у науци означавају термином *библизми* (в. Тихонов 2008: Библизми), библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји* није подлегао фразеологизацији и у свим контекстима сачувао је изворни библијски садржај.

³ Старозаветне личности именоване синтагмом *син чов(ј)еч(и)ји* пишу се малим почетним словима 'с' и 'ч' (в. нпр. *син човјечји* у Дан. 8, 17; Јез. 33, 7 итд.), док се у истој синтагми

контекст у којем израз *син чов(ј)еч(и)ји* употребљава сам Исус Христос у трећем лицу онда када жели да у разговору са ученицима и народом себе спомене. У Енциклопедији православља (Енц. правосл.: *син човечји*) детаљно је објашњена новозаветна употреба изрза *син чов(ј)еч(и)ји*, док су остала значења само споменута у вези с питањем порекла изрза.

Реч је о изразу који је на први поглед, тј. у буквалном читању контрадикторан према његовом синонимном изразу – *Син Бож(и)ји*. Док Христос говори да је *син чов(ј)еч(и)ји*, апостоли га, на пример, ословљавају другим именима: *учишељу, рави, насџавниче*, а нарочито о њему говоре као о *Сину Божијем, Сину Давидову, Сину Боџа Вишњеџа* итд. Та „контрадикторност” условила је питање – због чега је Исус себе звао тако како се на око свако други могао назвати – којим се баве егзегете још од времена од када се тумачи Свето писмо. Наш је задатак у овом раду филолошки, а то значи да, узимајући у обзир употребу синтагме *син чов(ј)еч(и)ји* у библијском тексту на савременом српском језику, као и теолошке интерпретације његовог значења и употребе, истражимо лексикографске начине на које се израз *син чов(ј)еч(и)ји* може обрадити у савременом описном (дескриптивном) речнику. Лексикографски приступ у раду очитује се у анализи лексичког значења изрза *син чов(ј)еч(и)ји*, као и у примени теоријских знања о речницима и обради лексичких јединица. Сам филолошки приступ огледа се, пре свега, у потрази за ваљаним начином лексикографске обраде изрза у речнику описног (дескриптивног) типа, у којем се, уз концизну дефиницију значења речи, дају такође и подаци о њиховим граматичким, ортографским, стилистичким и другим особинама на језику који је предмет описа (в. Дубичински 2009: 133; Шимчук 2003: 39).

2. ПРЕДМЕТ, МЕТОД И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА. Предмет рада је, дакле, језичка анализа библијског изрза *син чов(ј)еч(и)ји* из угла српске описне лексикографије. Метод рада подразумева примену теолошких и филолошких (граматичких, семантичких, лексикографских) знања у анализи конкретног лексичког материјала, који се посматра као део речника савременог српског језика. Примарни извор из којег су примери црпени и анализирани јесте *Светио џисмо Сџароџа и Новоџа завјеџа* у издању Светог архијерејског синода Српске православне цркве (ур. епископ Бачки Иринеј, 2018). Циљ рада је да на основу анализе употребе синтагме *син чов(ј)еч(и)ји* у библијском тексту на савременом српском књижевном језику, као и теолошких интерпретација његовог значења, истражимо лексикографске начине на које се израз *син чов(ј)еч(и)ји* може обрадити у савременом описном (дескриптивном) речнику.

Једно од првих питања које се у вези са лексикографском обрадом може поставити јесте *Да ли је библијском изразу син чов(ј)еч(и)ји месџо у савременом оџисном речнику срџскоџ језика?* Сматрамо да на ово питање треба потврдно одговорити, јер је реч о изразу који се, заиста, у великом броју примера употребљава у Светом писму, најзначајнијој књизи српске духовности и културе. У јеванђељима израз *син чов(ј)еч(и)ји* има сасвим одређено значење

у новозаветним књигама придев *чов(ј)еч(и)ји* уз именицу *син* доследно пише великим словом „Син Човјечји” (в. нпр. Мт. 9, 6; 10, 23; Мк. 2, 10; 14, 21; Лк. 5, 24 итд.), с тим што и ту има одступања, на пример „Син човјечји” (Отк. 1, 13).

и функцију самоименовања Господа Исуса Христа, у којима се употребљава више од 80 пута, упоредо са његовим семантичким еквивалентом *сином бож(у)јим*, који се, за разлику од израза *син чов(ј)еч(и)ји*, бележи у домаћим описним речницима. Остала питања којима ћемо се бавити у овом раду тичу се лексичког значења израза *син чов(ј)еч(и)ји* и могућих начина његове лексикографске обраде.

3. ПОГЛЕД У ЛИТЕРАТУРУ И РЕЧНИКЕ. Откако је Светог писма и његовог тумачења, библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји* заокупља пажњу истраживача, пре свих теолога.⁴ Међутим, теолошки поглед на израз *син чов(ј)еч(и)ји* блиско је повезан са филолошким приступом, будући да је реч о језичком материјалу насталом приликом превођења, где се с нарочитом пажњом водило рачуна о томе да се смисао оригиналног текста што верније пренесе на језик превода. Израз *син чов(ј)еч(и)ји* превођен је у Старом завету на грчки језик у преводима Септуагинте и Теодотиона са јеврејског / арамејског извора, с тим што друга традиција превода верније прати изворни текст. То је разлог због којег, према неким проучаваоцима, у ранохришћанским издањима у грчком преводу Старог завета друга верзија потискује прву (в. ТАТАЛОВИЋ 2018: 5–6). Утврђено је, такође, да у преводу Седамдесеторице на грчки језик израз „син чов(ј)еч(и)ји” добија наглашен месијански карактер, што је у складу са христолошким развојем месијанске идеје. У том духу архимандрит Јустин за Сина Човечијег каже следеће: „Спаситељ је нарочито волео да назива себе месијанским називом: Син човечји (ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου), чиме је са изузетним нагласком посведочавао стварност своје човечанске природе. На то указују дирљиве речи његове: Лилице имају јаме и птице небеске гнезда, а Син човечји нема где главе заклонити” (Поповић 2004: 76). Поменут цитат из Јеванђеља по Матеју (Мт. 8, 20) јесте прво појављивање овог израза у Новом завету.

Међутим, поједини проучаваоци сматрају да се у читању грчких превода масоретског текста, нарочито у хришћанском контексту, не постиже смисаона релевантност, и то „због тога што се садржина Дан. 7 тако осмишљава повешћу о Исусу Христу да постаје њен битан, неодвојив и саморазумљив део”

⁴ У раду В. Таталовића 2012 дат је преглед развоја богословске мисли о појму *син чов(ј)еч(и)ји*. Расправу о овој теми аутор даје из хронолошке перспективе, разликујући две интерпретације овог израза у хришћанском свету: 1) патристичка интерпретација, према којој је синтагма *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου* схватана као превасходан израз људске природе Христове и као таква постављана у оквиру христолошких полемика и 2) тзв. модерне интерпретације које настоје да дају одговор на питање на који су начин јеванђеља, и уопште, црквена јерархија, тог, „сасвим једноставног човека” = сина човечијег, претворили у Месију = Сина Човечијег, коме припада сва власт на последњем суду? У науци су препознатљива два правца одговора на ово питање, од којих се а) први назива *апокалиптичко-месијански*, у чијој је сржи „покушај објашњења новозаветног Сина Човечијег постојањем евентуалне апокалиптичке традиције у јудаизму, чији је епицентар преегзистентна, небеска и антропоморфна личност са којом Исус Назарећанин, својом или туђом одлуком, бива поистовећен” (ТАТАЛОВИЋ 2012: 22–23) и други б) *нейтиш-џуларно-идиомајски*, који сматра да се одговарајућа арамејска фраза, која се код нас преводи изразом *син чов(ј)еч(и)ји*, односи на говорника, човека уопште, те да Исусова употреба ове фразе није имала никакво специјално или титуларно значење. Цитирани аутор истиче да је српској теолошкој средини својствена верност традиционалном новозаветном читању Дан 7, 13, чиме је очувано „титуларно разумевање” *Сина Човечијеџ* (в. ТАТАЛОВИЋ 2012: 27).

(Таталовић 2017: 50). Уколико се занемаре разлике у приступу и тумачењу небеске представе налик сину човечијем, које постоје у теолошкој (нарочито западној) литератури, када је реч о изразу *син чов(ј)еч(и)ји* у седмој глави Данилове књиге, а које се углавном заснивају на прихватању или неприхватању месијанског карактера ове личности у изворном читању, проучаваоци библијске проблематике сагласни су са тим да је хришћанска интерпретација *сина човечије̄* у јеванђељима једно, а небеска фигура $\nu\acute{\iota}\delta\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$, која се са православног хришћанског гледишта сматра месијанском, друго. Наше православно богословље заступа новозаветно поимање седме главе Данилове књиге, где се појављивање Сина Човечијег интерпретира као најава доласка Месије (в. Таталовић 2012: 27).

Када је реч о пореклу израза, највише су о томе писали немачки библисти, „сматрајући да је израз Син Човечији био одомаћен у прехришћанско доба, у јеврејским апокалиптичким списима (Дан. 7, 14), у којима се јавља као Богом одређени чинилац спасења и суда” (Енци. правосл.). Други (у највећој мери британски) научници пак сматрају да *син чов(ј)еч(и)ји* у седмој глави књиге пророка Данила „подразумева Израил као корпоративну целину” (Енци. правосл.).⁵

У домаћим лексикографским изворима израз *син чов(ј)еч(и)ји* најдетаљније је објашњен у Енциклопедији православља (Енци. правосл.). Тамо пише да израз има више значења у Библији, и да у Новом завету, с изузетком (Дап. 7, 56) и цитираног Пс. 8, 4 у Јевр. 2, 6 и алузије на Дан. 7, 13 у Отк. 2, 13, израз користи искључиво Исус Христос, као човек кад говори о себи.

У Великом православној енциклопедијском богословском речнику израз *син чов(ј)еч(и)ји* описан је под одредницом *син божји*, с тим што је у њему дато само објашњење новозаветног израза, а придев *човечији* доведен је у везу са човечанском, људском природом: „Син Божји је назван по свом Божанству, по Божанској природи, по јединству своме са Богом Оцем, а Син Човечији – по људскости, по својој човечанској природи, по јединству Његове човечанске природе са нашом и Његовим понижавајућим стањем, у којем је Он био овде на земљи иако је, свакако, његова човечанска природа изнад наше, с обзиром да је Он безгрешан” (РАКИЋ 2010: Син Божји).

⁵ Поједини радови у целости су посвећени теолошким тумачењем израза *син чов(ј)еч(и)ји* (в. нпр. VLAŠIĆ 1911; ТАТАЛОВИЋ 2012; 2017; 2018; REYNOLDS 2018). Иако у масоретском тексту постоје варијанте овог израза (три јеврејске и једна арамејска у књигама Старога завета), у нашем преводу оне су обједињене једним изразом *син чов(ј)еч(и)ји* (в. ТАТАЛОВИЋ 2017: 49) (уп. и израз у старијим издањима Светог писма, нпр. *Сынъ чловѣчскій* (Стойковичъ) 1830 27), *сынъ чловѣчскій* (Маринковичъ 1841:30)). Занимљиво је да се у класичном грчком тексту Старога и Новог завета израз употребљава са именичким чланом и без њега. На пример, без члана су следећи примери употребе израза: у Књизи пророка Језекиља (у вокативу) $\kappa\alpha\iota\ \sigma\acute{\upsilon},\ \nu\acute{\iota}\delta\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$ (Еџ, 33, 7) или у Књизи пророка Данила: $\acute{\omega}\varsigma\ \nu\acute{\iota}\delta\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$ (Дан 7, 13) (в. СЗ), док се у Новом завету израз употребљава са члановима ($\acute{\omicron}\ \nu\acute{\iota}\delta\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$), нпр. $\acute{\omicron}\ \delta\epsilon\ \nu\acute{\iota}\delta\varsigma\ \tau\omicron\upsilon\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$ (Мф 8, 20) (в. НЗ). Иначе, језик Септуагинте веома одступа од норме класичног грчког и којне, будући да се ради о преводу са хебрејског и под његовим је великим утицајем. Ово важи и за језик Новог завета, који се развио под утицајем Септуагинте и јудеохеленске културе. Нанзменично присуство или одсуство члана у синтагми $\nu\acute{\iota}\delta\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\acute{\omega}\tau\omicron\upsilon$ може се приписати тој врсти језичке „недоследности”. За наведене податке и појашњења везана за грчки текст Светог писма захваљујем др Ноелу Путнику, класичном филологу.

Када је реч о домаћим описним речницима савременог српског („српскохрватског“) језика, израз *син чов(ј)еч(и)ји* у њима није посебно издвојен као „израз“ (нити под одредницом *син*, нити под одредницом *чов(ј)еч(и)ји*).

У РСМ под одредницом *син*, у делу чланка где су издвојени изрази, нема израза *син чов(ј)еч(и)ји*, али је издвојен израз *божји (јединорођени, небески) син*, који упућује на придев *божји (изр.)*. У РСЈ под одредницом *син* такође није издвојен израз *син човечији*, већ само *божји (јединорођени, небески) син*, уз који стоји дефиниција значења „Исус Христос“. Под одредницом *чов(ј)еч(и)ји* у двама Матичиним речницима придев је описан као (прави) односи: „који се односи на човека (обично као на биолошку врсту) и на његов организам: ~ зуб, ~ ход, ~ рукотворина.“

У РЈАЗУ придев *чов(ј)еч(и)ји* описан је под одредницом *čovječji*, где се уз прво значење међу примерима нашао и један са изразом *син човјечиј* из Јеванђеља по Матеју:

čovječji „II. Znači: što čovjeku, jednomu ili svima, pripada na koji god način, što on ima, što je u ňega, što on čini, što dolazi od ňega, što se ňemu čini i slično.

1. što pripada čovjeku kao biću koje se razlikuje od boga, anđela i životiña ne gledaći na to je li muško ili žensko, mlado ili staro. a) o čeljadetu i što se kao čeljade pomišlja: [...] Jer će doći sin čovječij u slavi oca svojega. Vuk, Mat. 16, 2. Sav rod zvjeriña i ptica i bubina i riba pripitomljava se i pripitomio se rodu čovječijemu. Vuk, Jak. 3, 7.“

Под одредницом *sin* (2. f. b.) дато је и значење именице *син* уз придев *човјечиј*:

sin 2. f. „po kršćanskom vjerskom učenju sin je druga božanska osoba“... b) „u svezi s različitim atributima, tako je sin božji, jednorodeni sin božji, čovječanski, ljudski, očin“: ... I tada će ugledati sina čovječijega, gdje ide na oblacima (Vuk, Luka 21, 27) ...“.

Даље, под значењем 2. i. дати су примери из књига пророка Језекиља и Данила у којима је израз *син чов(ј)еч(и)ји* употребљен у значењу „човек“:

2. i. „isto što čovjek“ b) „u svezi s različitim pridjevima kao atributima, tako srećan, nesrećan, muški, čovječji, čovječanski, nesaznani (nesvijesni), ljudski, opak, krutSine čovječiji, hoće li oživjeti ove kosti? (Daničić [Jez. 37, 3]) ... bb) u plur. ... Jer je malo vjernih među sinovima čovječijim. Daničić psal. 12, 1 ...“.

Видимо, дакле, да у домаћим описним (дескриптивним) речницима примере библијског израза *син чов(ј)еч(и)ји* налазимо једино у РЈАЗУ. Погледом у неке од познатијих описних речника других словенских језика, који припадају народима блиске духовности и културе схваћених у јединству *Slavia Orthodoxa*, уочавамо да је израз спорадично обрађиван. Међу прегледаним речницима⁶, детаљније објашњење израза налазимо у речнику Берков (2000),

⁶ У бугарском описном речнику (Андрејчин 1996) издвојен је под одредницом *син* израз *син човечески* у значењу „Исус Христос“. Израз је поновљен и код придева *човечески*, са ознаком која упућује на именицу *син* где је и дато значење израза. У описним речницима македонског књижевног језика (в. Конески Б. 1986; Конески К. 2011) *син човечији* није забележен као израз – нити под одредницом *син* нити под одредницом *човечији*. У описном речнику белоруског језика (ТСБМ) нема израза *сын чалавечы* (од библијских израза дат је само библизам *блудны сын*),

У следећем стиху исти појам исказан је заменицом:

И даде Му се власт̄ и част̄ и царств̄о, и сви народи и ѿлемена и језици да Му служе; власт̄ Његова је власт̄ вјечна, која неће ѿроћи, и царств̄о Његово неће се разрушити (Дан. 7, 14).

Семантичка разлика у односу на претходну употребу овог израза, у 7. глави књиге пророка Данила маркирана је и правописним обележјем, будући да су овде оба конституента написана великим почетним словом: „Син Човјечији“. Значење израза *син чов(ј)еч(и)ји* у 7. глави књиге пророка Данила представља важно питање, нарочито у христолошком развоју месијанске идеје која своју пуноћу добија у Новом завету. Хришћанско поимање помануте антропоморфне представе означене изразом *син чов(ј)еч(и)ји* осмишљава се повешћу о Исусу Христу коју су свети Оци тумачили као пророштво о Христовим доласцима: први пут као потпуног човека, а други пут као онога човека који је виђен како долази са облацима небеским (в. ТАТАЛОВИЋ 2017: 50). О томе владика Николај у Охридском прологу пише следеће: „Он [Данило] би подједнако весник Бога живог и јединог и видовити откривач Тајни Божјих [...] Главни предмет његових прорицања јесте Христос Господ. Христос ће доћи и срушити идолопоклонство по свој земљи. [...] Велики пророк Божји Данил прорекао је и време, тачно време, доласка у свет Господа Исуса” (ВЕЛИМИРОВИЋ 2008: 945, у Беседи о Данилу пророку). Паралелу односно алузију на Даниловог *сина чов(ј)еч(и)је* налазимо и у јеванђељском тексту:

И ѿда ће се ѿказаѣи знак Сина Човјечијега на небу; и ѿда ће ѿролакаѣи сва ѿлемена на земљи; и узледаће Сина Човјечијега дође долази на облацима небеским са силом и славом великом (Мт. 24, 30), или у следећем стиху: *Али ја [Исус Христос] вам кажем: од сада ћеће видјеѣи Сина Човјечијега дође сједи с десне сѣране Силе и долази на облацима небеским* (Мт. 26, 64) итд.

У Новом завету израз *син чов(ј)еч(и)ји*, као што смо на почетку већ истакли, употребљен је више од осамдесет пута⁷, при чему израз доследно користи Исус Христос када говори о себи, нпр.:

И ѿрисиѣиѣи један књижевник рече му: Учѣиѣљу, ићи ћу за ѿобом куд дод ѿођеѣи. | Рече му Исус: Лисице имају јама и ѿѣице небеске додјезда, а Син Човјечији нема додје главу заклониѣи (Мт. 8, 19–20); *И ако рече ко ријеч ѿроѣиѣи Сина Човјечијега, ѿѣросѣиће му се; а који рече ѿроѣиѣи Духа Свеѣога, неће му се ѿѣросѣиѣи ни у овоме вијеку ни у будућем* (Мт. 12, 32); *Јер као ѣѣо је Јона био у ѣѣроби кѣѣвој ѣѣри дана и ѣѣри ноћи, ѣѣако ће и Син Човјечији биѣи у срцу земље ѣѣри дана и ѣѣри ноћи* (Мт. 12, 40); *Јер ће доћи Син Човјечији у слави*

⁷ У синоптичким јеванђељима појављивања овог израза обично се сврставају у три групе (в. Енци. правосл.): 1) искази у којима Исус говори о својој садашњој делатности током своје овоземаљске службе (нпр. Мт. 8, 20; 9, 6; 12, 32; 18, 11; Мк. 2, 10; 2, 28; Лк. 7, 34; 9, 56; 9, 58; 19, 10), 2) искази у којима Исус говори о својем предстојећем страдању и(ли) васкрсењу (нпр. Мт. 12, 40; 17, 12; Мк. 8, 31; 9, 9; 14, 21 (2x); 14, 41; Лк. 5, 24; 9, 22; 17, 22; 22, 22; 22, 48 итд.), као и 3) искази у којима говори о својој будућој делатности као судије и спаситеља о другом доласку (нпр. Мт. 13, 41–42; 24, 44; 25, 13; 25, 31; 26, 64; Мк. 8, 38; 13, 26; 14, 62; Лк. 9, 26; 12, 8; 22, 69 итд.). У Јеванђељу по Јовану израз „Син Човјечији” има ширу употребу, где до изражаја долазе искази који говоре о узвишењу Сина Човечијега, што има двоструку алузију, на крст и на узвишење у слави (Јн. 3, 14; 8, 28; 12, 34) (в. Енци. правосл.).

Оца својега са анђелима својим, и њада ће узвратиши свакоме по дјелима његовим (Мт. 16, 27); Али кажем вам да је Илија већ дошао, и не познаје га, него учинише с њиме што хитједоше; иако ће и Син Човјечији пострадати од њих (Мт. 17, 12); И поче их [ученике] учити да Син Човјечији треба много да пострада, и да ће га одбацити синарјешине и првосвешћеници и књижевници, и да ће га убити, и да ће послије три дана васкрснути (Мк. 8, 31); Јер ко се попусти мени и мојих ријечи у роду овоме прелубоиворном и зрјешном, и Син ће се Човјечији попустијети њега кад дође у слави Оца својега са свешћим анђелима (Мк. 8, 38); Ево идемо горе у Јерусалим, и Син Човјечији биће предан првосвешћеницима и књижевницима, и осудиће га на смрт, и предаће га незнабошцима (Мк. 10, 33); Али да знате да власи има Син Човјечији на земљи оцрашћати зријехе, – рече одузетоме: Теби говорим, усани и узми одар свој и иди дому своје (Лк. 5, 24); Јер као што муња сине с неба, и обасја све што је под небом, иако ће бити и Син Човјечији у Дан свој (Лк. 17, 24); И као што Мојсеј подиже змију у пустињи, иако треба да се поидигне Син Човјечији (Јн. 3, 14); Трудите се не за јело које пролази, него за јело које остаје за живој вјечни, које ће вам дати Син Човјечији, јер овога потврди Бог Отац (Јн. 6, 27) итд.

Изван јеванђеља, у седмој глави Дела апостолских (Дап. 7, 56) израз Син Човјечији користи архијакон Стефан да њиме означи Господа Исуса Христа: И рече: Ево, видим небеса отворена и Сина Човјечијега гдје стоји с десне стране Бога. У Посланици светог апостола Павла Јеврејима (Јевр. 2, 6) налази се цитат из Пс. 8, 4: *Неко иак негде поведоци говорећи: Што је човек да га се сјећаш, или син човјечији да га походиш?* У Откривењу светог Јована Богослова дата је алузија на Дан. 7, 13, чиме се и на овом месту син чов(ј)еч(и)ји из Данилове књиге означава као најавна доласка месије Исуса Христа: *И [видјех] усред седам свијећњака Некога налик на Сина човјечијега, обучена у дуљачку хаљину, и ојасана по прсима појасом златним* (Отк. 1, 13).

У Библији се, уз израз син чов(ј)еч(и)ји, користе и други називи за именовање Исуса Христа, међу којима је најраспрострањенији израз син бож(и)ји. Други члан Символа вере за Сина Божијег каже да је од Оца рођен пре свих векова, рођен а не створен, једносушан са Оцем, кроз кога је све постало. У теологији преовлађује тумачење по којем се два израза у истом значењу у Новом завету употребљавају само са том разликом ко их употребљава и ко шта жели њима да нагласи (в. Енц. правосл.). Будући да је Исус Христос прави Бог, прави Син Божији, апостоли и неки други су га називали тим именом. Али, с друге стране, Исус је и човек, што је желео нарочито да истакне називајући се Сином Човечјим, тј. човеком. Одговор на питање зашто је Исус себе звао Сином човјечим (ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου; Filius hominis), тј. зашто се Исус назвао човековим сином када је то исто сваки други човек био, архимандрит Јустин објашњава овако: „Требало је да Он, који је узео на Себе да уништи грех и спасе човека од смрти, постане човек, што је и постао, да би грех био сатрвен човеком и човек се спасао смрти. Логос је ради тога постао човек, и Син Божји — Сином човечјим, да би човек, сјединивши се са Сином Божјим и добивши усиновљење, постао Сином Божјим“ (Поповић 2004: 19). Није ли овом тврдњом архимандрита Јустина да је Логос постао отелотвореним Сином човечјим дато објашњење значења библијског израза син чов(ј)еч(и)ји које примарно налазимо у Старом завету: „припадник људског рода, човек уопште“? Посматрано са становишта Христовог алегоричног говорења, син

чов(ј)еч(и)ји има то значење, али из угла самог јеванђеља упућеног верницима, *син чов(ј)еч(и)ји* је самоименовање Господа Исуса Христа. Архимандрит Јустин у духу учења светих отаца објашњава сврху појављивања Сина Човечијег: „Да човек није пропао, Син човечји не би дошао. Бог Логос постаде тело да би кроз његово оваплоћење наше тело могло постићи сједињење са Богом Логосом. Господ наш Исус Христос ради тога је и дошао: да измени, преобрази, обнови, пресазда [...] природу, ову душу која је услед преступа искварена страстима” (Поповић 2004: 23).

За израз *син чов(ј)еч(и)ји* архимандрит Јустин наводи и ово објашњење, у којем се осветљава лексичко значење самог придева *човечији*: „Будући Сином Божјим, Он постаде Сином човечјим оваплотивши се од свете Деве и не напустивши лично својство” (Поповић 2004: 27). Према овом тумачењу, придев *чов(ј)еч(и)ји* има значење порекла, потицања: „који потиче од човека”. Да је Господ Исус Христос истинити човек „види се и по томе, што је у Еванђељу забележено да је Спаситељ осамдесет и четири пута назвао себе Сином човечјим, што ни изблиза није случај са ма којим другим називом који је себи Господ приписивао. [...] Господ Исус се назива Сином човечјим зато што је рођен од жене по телу, ма да је као Логос — Бог” (Поповић 2004: 77; 96).

Овде дата објашњења архимандрита Јустина о смислу израза *син чов(ј)еч(и)ји* у Новом завету значајна су за разумевање и интерпретирање концепта *син чов(ј)еч(и)ји*,⁸ као и за лексичко значење самог израза. Примери из библијског текста и теолошка појашњења израза *син чов(ј)еч(и)ји* у домаћој богословској науци упућују на то да се може говорити о два концептуална смисла: 1. *син човечији* је ’човек’ и 2. *Син Човечији* је ’месија’, али о трима лексичким значењима која се у речнику могу посебно издвојити: 1. „људско биће, човек” (нпр. Јез. 43, 7), 2. „човеколика (антропоморфна) представа којом се најављује долазак Месије” (Дан. 7, 13) и 3. Исус Христос (Мт. 12, 40; 13, 41–42; Дап. 7, 56 итд.). Оба концептуална смисла су важна и међусобно испреплетена у семантичком садржају израза *син чов(ј)еч(и)ји*, што се најбоље уочава у употреби израза за означавање самог Господа Исуса Христа, који је истовремено месија (алузија на Дан. 7, 13), али и људско биће.

4. Лексикографски поступак (један од могућих начина обраде библијског израза *СИН ЧОВ(Ј)ЕЧ(И)ЈИ* у описном (дескриптивном) речнику савременог српског језика). Без обзира на то о којем обиму речника дескриптивног типа је реч, тј. да ли се ради о једнотомном или пак о вишетомном речнику, сама дефиниција значења библијског израза *син чов(ј)еч(и)ји* обрадила би се према поступку који се примењује при лексикографској обради израза у нашим најзначајнијим речницима српског језика, као што су, нпр., РМС, РСАНУ и РСЈ. Према устаљеном поступку, библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји* треба издвојити и дефинисати под именичком речју, тј. одредницом *син*, у посебном одељку означеним скраћеницом *изр.(ази)*. У зависности од обима речника, лексикограф би уз дефиницију значења дао и једну или више потврда у примерима у који-

⁸ Под концептом овде подразумевамо сам теолошки појам и његово специјално (терминолошко) значење.

ма се конкретно значење реализује, или би пак изоставио навођење примера као илустрацију уколико би се радило о мањем обиму речника.

Анализа лексичког значења израза *син чов(ј)еч(и)ји* показала је да се у лексикографском опису могу издвојити три значења овог израза, што ћемо представити на следећи начин:

НАСЛОВ РЕЧНИЧКОГ ЧЛАНКА, тј. ОДРЕДНИЦА: *син*

ОДЕЉАК РЕЧНИЧКОГ ЧЛАНКА: Изр(ази). *син чов(ј)еч(и)ји* библ.⁹ 1. „људско биће, човек”. – И рече ми: Сине човјечји, ово је мјесто пријестола мојега и мјесто стопа ногу мојих гдје ћу наставити усред синова израиљевијех довијека (Јез. 43, 7). Благословите, синови човјечји, Господа; појте и преузнесите Га у вјекове (Дан. 3, 83). Читајући можете схватити моје познавање тајне Христа, која у другим нараштајима није била обзнањена синовима човјечјим, како се сада Духом откри његовим светим апостолима и пророчима (Еф 3, 4–5) итд.

2. (Син Чов(ј)еч(и)ји) (јд.) „према хришћанском учењу небеска човеколика, антропоморфна представа будућег Месије”. – Видјех у ноћном виђењу и, гле, са облацима небеским као да долазаше Син Човјечји и да стиже до Старца дана и пред Њега би приведен. И даде Му се власт и част и царство, и сви народи и племена и језици да Му служе; власт Његова је власт вјечна, која неће проћи, и царство Његово неће се разрушити (Дан. 7, 13–14).

3. (Син Чов(ј)еч(и)ји) (јд.) „Исус Христос”; исп. Син Бож(и)ји. – Јер као што је Јона био у утроби китовој три дана и три ноћи, тако ће и Син Човјечји бити у срцу земље три дана и три ноћи (Мт. 12, 40). Послаће Син Човјечји анђеле своје, и сабраће из царства његова све саблазни и оне који чине безакоње. / И баћиће их у пећ огњену; ондје ће бити плач и шкргут зуба (Мт. 13, 41–42). И рече: Ево, видим небеса отворена и Сина Човјечјијега гдје стоји с десне стране Богу (Дап. 7, 56) итд.

Библијски израз *син чов(ј)еч(и)ји* требало би навести и под придевском одредницом *чов(ј)еч(и)ји*, користећи тзв. упућивачку дефиницију која ће корисника речника упутити на одредницу *син*, у чијем је чланку израз описан. Имајући у виду дубљи теолошки смисао самог израза у његовом хришћанском поимању, односно његов теолошки концепт о Исусу Христу као о Божјем посланику, тј. месији и човеку истовремено, лексичко значење придева *чов(ј)еч(и)ји* има односно-присвојну компоненту у своме садржају, будући да се њиме, поред значења на кога се нешто односи, означава и припадност, односно потицање (порекло) некога: „који се односи на човека, који је у вези са човеком и његовом природом, који потиче од човека“, нпр. *Син Божији [...]* *йосїаде Сином човечјим овайлоїивци се од свейше Деве* (Поповић 2004: 27).

5. Закључак. На основу анализе употребе израза *син чов(ј)еч(и)ји* у библијском тексту на савременом српском књижевном језику, као и увида у теолошке интерпретације његовог значења, закључујемо да израз задржава примарна библијска значења независно од тога да ли се јавља у библијском

⁹ Квалификатор *библ.* навели смо као ознаку да је реч о изразу који примарно потиче из Библије и искључиво се у библијском контексту употребљава. Предлажемо, такође, да се овај квалификатор уведи у израду описног речника српског језика.

или неком другом тексту. Са становишта лексичког значења и лексикографије, у речнику описног (дескриптивног) типа могу се издвојити три значења овог израза: 1. „људско биће, човек”, 2. „човеколика (антропоморфна) представа која најављује долазак Месије” и 3. Исус Христос. Поред издвојених значења, лексикографски опис у речнику општега типа требало би да обухвати и друге језичке особине овог израза које се показују релевантним за одређење његовог лексичког значења. Анализа је показала да се у зависности од лексичког садржаја израз употребљава у једном или пак у оба граматичка броја. У значењу „припадник људског рода, човек” израз се неретко употребљава и у множинском облику, нпр.: *А Госїод сиће да види ġрад и кулу, шїио зидаху синови човјечији* (Пост. 11, 5), док се само у облику једнине овај израз употребљава у 7. глави књиге пророка Данила и у Новом завету. Затим, употреба великог слова у писању такође је условљена значењем израза, што се као податак може навести уз дефиницију значења. Будући да израз примарно припада Библији, употреба одговарајућег квалификатора („библ.”) уз лексикографску дефиницију ближе одређује функционалностилски статус ове лексичке јединице. Поред примера из Библије као примарног извора, примери за лексикографску обраду могу се црпсти и из домаће теолошке литературе у којој се појашњава значење и употреба израза *син чов(ј)еч(и)ју*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АНДРЕЈЧИН Л., Л. Георгиев, Ст. Илчев, Н. Костов, Ив. Леков, Ст. Стойков, Цв. Тодоров. *Български тълковен речник* (доп. и прер. Димитър Попов). София: Наука и изкуство, 1996⁴.
- АТС: *Академічний тлумачний словник* (ред. Білодід Іван Констянтинович), I–XI. Київ: Інститут мовознавства АН УРСР, 1970 — 1980 <sum.in.ua/s/Syn> 2. 2. 2019.
- БЕРКОВ, В. П., В. М. Мокиенко, С. Г. Шулешков. *Большой словарь крылатых слов русского языка*. Москва 2000. <http://getword.ru/ru/slovari.php?word=%D0%A1%D1%8B%D0%BD-&submit=submit&table=fraz_berkov> 4. 2. 2019.
- ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај. *Охридски ġролог*. Ваљево: Манастир Лелић, Епархија ваљевска, 2008.
- ДУБИЧНСКИ, В. В. *Лексикография русского языка*. Москва: Флинта, Наука, 2009.
- ЕНЦ. ПРАВОСЛ.: *Енциклопедија ġравославља I–III*. Димитрије М. Калезић (гл. ур.). Београд: Савремена администрација, 2002.
- КОНЕСКИ, Блаже. *Речник на македонскиот јазик (со српскохрватски толкувања)*. Скопје: Македонска књига – Графички завод „Гоце Делчев”, 1986.
- КОНЕСКИ, Кирил (гл. ред.). *Толковен речник на македонскиот јазик I–VI*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, 2011.
- КУЗНЕЦОВ, С. А. (гл. ред.). *Большой толковый словарь русского языка*. СПб.: Норинт, 1998 <<http://gramota.ru/slovari/dic/?word=%D0%A1%D0%AB%D0%9D+&all=x>> 4. 2. 2019.
- МАРИНКОВИЋ, Константин. *Толкование священныхъ Еуанġелий [...]*, вторая часть, у Новомъ Саду, 1841.
- НЗ: *Novum Testamentum Graece* <<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/novum-testamentum-graece-na-28/read-the-bible-text/bibel/text/>> 27. 1. 2019.
- ОЖЕГОВ, С. И. *Толковый словарь русского языка*. Л. И. Скворцов (ред.). Москва: Мир и Образование, 2017²⁸.
- ПОПОВИЋ, Јустин. *Доѡмайшика ġравославне цркве*, II. Београд: Задужбина „Свети Јован Златоуст” Аве Јустина Ћелијског и манастир Ћелије код Ваљева, 2004.
- РАКИЋ, Радомир (ур.). *Велики ġравославни боġословски енциклопедијски речник*. Нови Сад: Православна реч, 2010.
- РМС: *Речник срїскохрвайскоġ књижевноġ језика*. Нови Сад – Загреб: Матица српска и Матица хрватска (I–III), Нови Сад: Матица српска (IV–VI), 1967–1976.

- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (изашло 20 књига). Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.
- РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Светој иисмо Сјороџа и Новога завјеја, Библија*. Епископ бачки Иринеј (Буловић) (ур.), Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 2018.
- СЗ: Septuagint <<https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/septuagint-lxx/read-the-bibletext/>> 27. I. 2019.
- Стойкович(ь), Аѡанасіе (прев.). *Новый завѣтъ Госѡода нашеѡо Исуса Хрисиѡа*, Лейпцигъ, 1830.
- ТАТАЛОВИЋ, Владан. Проблематика „Син Човечији“ и њена релевантност у српској теолошкој средини.
- Богољуб Шијаковић (прир). *Српска тѡеолоѡија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 11, Београд: Православни богословски факултет, 2012, 16–30.
- ТАТАЛОВИЋ, Владан. Син човечији у масоретском тексту Данилове књиге. *Богословље* 1 (2017): 49–63.
- ТАТАЛОВИЋ, Владан. Син човечији у грчком тексту Данилове књиге. *Богословље* 77/1 (2018): 5–16.
- ТИХОНОВ, А. Н., Р. И. ХАШИМОВ (ур.). *Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий*. I–II. Москва: Флинта – Наука, 2008.
- ТСБМ: *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* 1–5. Мінск: Акадэмія навук БССР и Институт мовознаўства ім. Я Коласа, 1977–1984.
- УШАКОВ, Д. Н. *Толковый словарь современного русского языка* I–IV. Москва: Астрель, 2000.
- ШИМЧУК, Э. Г. *Русская лексикография*. Москва: Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова, Филологический факультет, 2003.
- REYNOLDS, Benjamin E. *The Son of Man Problem: Critical Readings*. London – New York: Bloomsbury T&T Clark, 2018.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, I–XXIII, 1880–1976.
- VLAŠIĆ, Petar. „Sin Božji“ i „Sin čovječji“. *Bogoslovska smotra* 1/4 (1910): 321–338.

Владан Јованович

БИБЛЕЙСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ *СИН ЧОВ(Ј)ЕЧ(И)ЈИ* С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СЕРБСКОЙ ТОЛКОВОЙ ЛЕКСИКОГРАФИИ

Резюме

Языковой анализ библейского выражения *син чов(ј)еч(и)ји* проводился в этой статье, чтобы найти способ его обработки в толковом словаре сербского языка. Библейское выражение *син чов(ј)еч(и)ји*, находящееся в книгах Ветхого и Нового Заветов, прочно связано с библейским контекстом, независимо от того, будет ли это Библия или любой текст, в котором это выражение используется. С точки зрения структуры, этот оборот является инвариантным, за исключением того, что в одном из значений, когда он упоминается как «член человеческого рода, человек», он используется и во множественном числе. Анализ лексического значения библейского выражения *син чов(ј)еч(и)ји* показал, что в лексикографическом описании можно выделить три значения: 1. «человек», 2. (ед.) «согласно христианскому учению: антропоморфное явление, объявляющее будущего Мессию» и 3. (ед.) «в Новом Завете так называет себя Иисус Христос». Примеры из библейского текста и богословские интерпретации оборота *син чов(ј)еч(и)ји*, которые мы находим в отечественной богословской науке, одновременно послужат и первоисточниками для его лексикографической обработки в словаре толкового типа.

Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
Vladan.Jovanovic@isj.sanu.ac.rs

(Примљено: 28. марта 2019;
прихваћено: 17. маја 2019)